

І. Діковська,
 доктор юридичних наук, доцент,
 доцент кафедри цивільного права
 Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВИНЯТКИ ІЗ ПРИНЦИПУ РЕАЛЬНОГО ВИКОНАННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У ПРАВІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН І МІЖНАРОДНИХ УНІФІКОВАНИХ ДОКУМЕНТАХ

Загальновизнаним є те, що цивільно-правові договори укладаються для того, щоб виконуватися. Проте обставини, у яких опинився боржник, можуть змінюватися, зокрема виконання зобов'язання в натурі може стати нерозумно обтяжливим або дорогим для боржника. Тому національне законодавство окремих країни, а також міжнародні уніфіковані документи встановлюють деякі винятки із принципу реального виконання зобов'язань.

В Україні питання виконання договірних зобов'язань досліджувалося багатьма вченими, зокрема Т.В. Боднар, О.В. Дзерою, Н.С. Кузнецовою, Р.А. Майдаником та ін. Водночас виконання договірних зобов'язань за правом зарубіжних країн і в міжнародних уніфікованих документах досліджувалися недостатньо, відтак потребують подальшого вивчення.

Метою статті є аналіз правового регулювання винятків із принципу реального виконання зобов'язань за національним правом окремих країн і згідно з міжнародними уніфікованими документами.

Як відомо, для країн континентальної Європи примусове виконання зобов'язання в натурі традиційно було основним способом захисту порушених прав кредитора. Водночас сучасне законодавство більшості країн допускає виняток із цього правила, який стосується випадків, коли виконання стало нерозумно обтяжливим або дорогим для боржника.

Такий підхід закріплений у багатьох європейських цивільних кодексах. Так,

наприклад, відповідно до ст. 3: 296 (1) Цивільного кодексу Нідерландів: «Якщо тільки із закону, характеру зобов'язання чи правочину не впливає інше, то особа, яка стосовно іншої зобов'язана щось передати, зробити або не робити на вимогу правомочної особи, примушується до виконання цього за рішенням суду» [1].

Згідно зі ст. 1184 (2) Французького Цивільного кодексу, сторона, на порушення інтересів якої зобов'язання не було виконане, може або примусити іншу сторону до виконання угоди, якщо це можливо, або вимагати розірвання договору із відшкодуванням збитків [2].

Крім того, французькі суди розробили систему непрямих способів примушування боржника до виконання зобов'язання в натурі. Зокрема, якщо боржник ухиляється від виконання зобов'язання, до якого його зобов'язує судове рішення, то йому присуджується виплата кредитору певної грошової суми – пені (*astreine*), за кожен день прострочення виконання [3, с. 206–207].

У німецькій правовій сім'ї право кредитора на звернення до суду є широким визнаним. При цьому «це право є настільки аксіоматичним, що навіть ніде прямо не врегульовано в законодавстві. Так, якщо пар. 241 Німецького Цивільного уложення (далі – НЦУ) встановлює, що кредитор має право вимагати від боржника виконання договору, то це означає для нього можливість вимагати захисту своїх прав через суд, який може прийняти рішення, спрямоване на виконання договору» [3, с. 200]. Що-

правда, у сучасній німецькій доктрині ця точка зору піддається сумнівам [4, с. 855].

Перевага виконання зобов'язання в натурі пояснюється значущістю принципу "pacta sunt servanda", а також властивою континентальному праву «моралізацією» цивільного права, що полягає у «великій ролі, яку від початку тут відігравали такі фактори, як необхідність дотримання слова й виконувати обіцянки, що багато в чому йдуть у глиб християнської етики» [5, с. 44].

Однак, оскільки виконання зобов'язання в натурі не завжди є можливим, у міжнародних уніфікованих документах і законодавстві окремих європейських країн передбачаються винятки із застосування правил про виконання зобов'язань у натурі.

Так, наприклад, відповідно до ст. III-3:302 (3) Проекту Спільних підходів (далі – DCFR), примусове виконання негрошового зобов'язання не може вимагатися, якщо таке виконання є нерозумно обтяжливим чи дорогим, незаконним або неможливим або виконання має настільки особистий характер, що буде нерозумно вимагати його примусового виконання [4, с. 850].

Коментар до DCFR зазначає, що мова йде не лише про фінансові складнощі, які можуть виникнути у зв'язку з виконанням зобов'язання. Ця норма охоплює «будь-які непропорційно великі зусилля чи щось таке, що викликає серйозні проблеми або незручності». Крім того, підкреслюється, що застосування ст. III-3:302 (3) (b) не обмежується випадками, які регулюються ст. III-1:110 DCFR («Зміна або припинення судом у зв'язку зі зміною обставин») [4, с. 852].

Подібною за змістом до ст. III-3:302 (3) DCFR є норма ст. 9:102 (2) (b) Принципів Європейського договірної права (далі – PECL), яка передбачає, що «виконання в натурі не може бути отримане, якщо воно потягнуло б нерозумні зусилля чи витрати боржника». (До інших підстав для виключення виконання зобов'язання в натурі, згідно

з PECL, є його протиправність або неможливість, особистий характер робіт чи послуг, що є предметом виконання, або залежність виконання від особистих відносин, а також можливість постраждалої сторони розумно отримати виконання від інших осіб (ст. 9:102 (2) (a, c, d) PECL) [6]).

Схожою є й норма ст. 7.2.2 (b) Принципів міжнародних комерційних договорів УНІДРУА (надалі – Принципи УНІДРУА), відповідно до якої «якщо сторона, обов'язок якої полягає не у сплаті грошей, не виконує його, інша сторона може вимагати виконання, крім випадків, коли ... (b) виконання або у відповідних випадках примусове виконання є нерозумно обтяжливим чи витратним». (Серед інших підстав для відмови від примусового виконання зобов'язання такі: юридична або фактична неможливість такого виконання; можливість розумного отримання виконання з інших джерел; виключно особистий характер виконання; невиконання стороною вимоги про виконання протягом розумного строку після того, як вона дізналася чи могла дізнатися про невиконання (ст. 7.2.2. (a, c, d, e) Принципів УНІДРУА) [7]).

Право боржника не виконувати зобов'язання в натурі, якщо воно зумовить надзвичайні витрати чи зусилля, відоме й національному праву окремих держав. Так, відповідно до пар. 275 (2) (3) НЦУ, «2. Боржник може відмовитися від виконання, якщо воно вимагатиме витрат, які, беручи до уваги зміст зобов'язання й вимоги добросовісності, перебувають у грубій невідповідності з інтересами кредитора у виконанні. Під час визначення передбачуваних зусиль боржника необхідно також враховувати, чи відповідає боржник за обставини, що перешкоджають виконанню. 3. Боржник може відмовитися від виконання, яке він повинен виконати особисто, якщо під час оцінювання обставин, що перешкоджають виконанню, та інтересів кредитора у виконанні воно виявиться непосильним для боржника». (Іншою підставою для виключення

обов'язку виконання в натурі, згідно з НЦУ, є неможливість виконання (пар. 275 (1) НЦУ). У разі відмови боржника від виконання зобов'язання в натурі кредитор має право на відшкодування збитків, заподіяних порушенням обов'язку, витрат, здійснених кредитором, звільнення від зустрічного виконання й відмову від договору (пар. 275 (4) НЦУ) [8]).

У німецькій доктрині для пояснення «витрат», про які йдеться у ст. 275 (2) НЦУ, наводиться приклад, що стосується боржника, який, маючи обов'язок передати перстень, випадково випускає його з рук в озеро. «Жодна розумна людина не буде передбачати, що боржник зробить спробу дістати цей перстень. Хоча ця спроба не видається задалегідь приреченою на невдачу, вона все-таки передбачає значні зусилля ... і перебуває у кричущій невідповідності з інтересами кредитора» [9, с. 197].

Відмовитися від виконання на підставі ст. 275 (3) НЦУ може, наприклад, «співачка, яка не приходить на свій виступ через те, що її дитина лежить при смерті» [9, с. 198].

Відповідно до ст. 108 (2) (2) Зобов'язального закону Естонії, виконання негрошового зобов'язання не вимагається, якщо воно є нерозумно обтяжливим або дорогим для боржника. (Іншими підставами для невиконання негрошового зобов'язання в натурі є такі: неможливість виконання; можливість кредитора «розумно досягти бажаного результату виконання в іншій формі»; те, що виконання полягає в наданні послуг особистого характеру (ст. 108 (2) (1, 3, 4) Зобов'язального закону Естонії) [10]).

У судовій практиці Франції були випадки, коли суди виносили рішення про відшкодування збитків, незважаючи на те що вимагалось виконання в натурі. Підставою для винесення таких рішень, як правило, були нерозумна обтяжливість і витратність виконання для боржника [4, с. 857].

Згідно зі ст. 622 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), боржник

звільняється від обов'язку виконання зобов'язання в натурі в таких випадках: 1) кредитор відмовився від прийняття виконання, яке втратило для нього інтерес; 2) передання відступного; 3) односторонньої відмови кредитора від договору [11].

Отже, можливість звільнення від виконання зобов'язання в натурі у зв'язку із тим, що воно є нерозумно обтяжливим або дорогим для боржника, ЦК України не передбачена. Разом із тим можуть виникати ситуації, коли боржник не зможе виконати зобов'язання в натурі саме з цих причин і принцип добросовісності вимагає, щоб боржник мав право звільнитися від виконання зобов'язання в натурі. Крім того, такий підхід відповідає позиції міжнародних уніфікованих документів і праву окремих європейських держав.

Відтак пропонуємо доповнити ст. 622 ЦК України ч. 4 такого змісту: «Боржник звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, якщо виконання є для нього нерозумно обтяжливим чи витратним».

Отже, законодавство багатьох країн континентальної Європи та міжнародні уніфіковані документи встановлюють певні винятки із принципу реального виконання договірних зобов'язань, а саме: неможливість виконання; можливість кредитора «розумно досягти бажаного результату виконання в іншій формі»; нерозумна обтяжливість виконання для боржника. Остання означає будь-які непропорційно великі зусилля чи щось таке, що викликає серйозні проблеми чи незручності для боржника.

Ключові слова: виконання договірних зобов'язань, обставини, що виключають реальне виконання зобов'язань, нерозумні зусилля чи витрати боржника, Німецьке цивільне уложення, Французький цивільний кодекс, Цивільний кодекс Нідерландів.

Стаття присвячена аналізу винятків із принципу реального виконання договірних зобов'язань у праві зарубіжних країн і міжнародних

уніфікованих документах. Зроблено висновок про те, що одним із них є нерозумна обтяжливість виконання для боржника. Остання означає будь-які непропорційно великі зусилля чи щось таке, що викликає серйозні проблеми чи незручності для боржника.

Стаття посвячена аналізу виключень із принципу реального виконання договірних зобов'язань в праві зарубіжних країн і міжнародних уніфікованих документах. Сделан вывод о том, что одним из них является неразумная обременительность исполнения для должника. Последняя означает любые непропорционально большие усилия или что-то такое, что вызывает серьезные проблемы или неудобства для должника.

The article analyzes the definition of exceptions of the principle of specific performance of contractual obligations in the law of foreign countries and international unified documents. The article contains the conclusion that one of them is unreasonable burdensome of the performance to the debtor. The latter means a disproportionate effort or something, which causes serious problems or inconvenience to the debtor.

Література

1. Dutch Civil Code (Civil Code of the Netherlands) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dutchcivilaw.com/civilcodegeneral.htm>.
 2. Code civil. Version consolidée au 1 septembre 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070721>.

3. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права : в 2 т. / К. Цвайгерт, Х. Кетц ; пер. с нем. – М. : Междунар. отношения, 1998. – Т. 2 : Основы. – 1998. – 512 с.

4. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Edited by Study Group on a European Civil Code, Research Group on the Existing EC Private Law (Acquis Group). – Munich : Sellier european law publishers, 2009. – 6563 p.

5. Каранетов А.Г. Расторжение нарушенного договора в российском и зарубежном праве / А.Г. Каранетов. – М. : Статут, 2007. – 874 с.

6. The Principles Of European Contract Law 2002 (Parts I, II, and III) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jus.uio.no/lm/eu.contract.principles.parts.1.to.3.2002>.

7. UNIDROIT Principles of International commercial Contracts, 2010. – Rome : UNIDROIT, 2010. – 454 p.

8. German Civil Code (BGB). The translation includes the amendment(s) to the Act by Article 1 of the Act of 27.7.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb.

9. Шапп Я. Система германского гражданского права : [учебник] / Я. Шапп ; пер. с нем. – М. : Международные отношения, 2006. – 357 с.

10. Law of Obligations Act (05.06.2002 entered into force 01.07.2002 – RT I 2002, 53, 336) Passed 26 September 2001 (RT I 2001, 81, 487), with amendments [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/paraframe.asp?loc=text&lk=et&sk=en&dok=X30085K2.htm&query=collateral&tyyp=SITE_X&ptyyp=I&pg=1.

11. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

